VARGA P. ILDIKÓ*

MINTÁK, MODELLEK, EREDETISÉG.
EGY MAGYAR DARAB ESETE
A FINN NEMZETI SZÍNHÁZZAL¹

Kulcsszavak: *Vikár Béla, Hunyady Sándor, André Lefevere, manipuláció, újraírás*

Jelen tanulmányban Hunyady Sándor: *A feketezsárú cseresznye* finnre fordításának és finn bemutatójának körülményeivel foglalkozom. A darabot 1930-ban mutatták be Budapesten, és napjainkban is reneszánszát éli.

A témaválasztást leginkább egy (fordítói) szerzőségi vita indokolja, melyben a szerzőség kérdése körül felhozott érvek a fordítói, a forrás- és célnyelvi kompetenciákon túlmutató válasszal szolgálnak.

A darab egyik finnre fordítója Vikár Béla², akinek a levelezése révén betekintheünk a fordításra kiválasztás folyamatába.³ A másik fordító a finn Jalo Kalima⁴ volt. Mindketten a magukénak érezték a fordítást, és az, hogy ki a darab finnre fordítója, komoly vita tárgyát képezte. Egy korábbi tanulmányban már foglalkoztam érintőlegesen ezzel a vitával. Akkor az 1930-as évek magyar–finn kapcsolatainak a feltérképezésére szolgált apropóul.⁵

Ebben a tanulmányban a következő kérdésekre keresem a választ:

1. Miért pont a Hunyady-darabot fordították le?
2. Játszottak-e magyar darabokat a finn színházak? Ha igen, minek tulajdonítható ez az érdeklődés?

3. Hogyan illeszkedik Hunyady műve a műsorra tűzött darabok sorába?

4. Milyen tanulságokkal szolgál a szerzőségi vita és a benne felhozott érvek?

A kérdések megválaszolásához André Lefevere-nek a fordítást mint újraírást, az újraírást pedig manipulációként meghatározó elméleti fejtegetése szolgál kiindulópontul.

* VARGA P. Ildikó (1977), PhD, adjunktus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Irodalomtudományi Intézet, Kolozsvár. E-mail: ildikovus@yahoo.com.

1 A tanulmány alapját képező levelezés kutatásakor a helsinki CIMO és a Domus Hungarica ösztöndíjasa voltam, a tanulmány megírását az EME-450/5/3/2014-es kutatási programjának ösztöndíja tette lehetővé.

2 Vikár Béla (1859–1945) gyorsíró, etnográfus, fordító, kultúraszervező. Etnográfusként Magyarországon elsőként gyűjtött fonográffal, műfordítóként több nyelvből is fordított. Legismertebb munkája a finn eposz, a *Kalevala* magyarra ültetése. Finnból fordított még kortárs novellákat, színdarabokat is, valamint a finn mellett franciából, németből, észtből, olaszból, hollandból, norvégból, törökből és grüzből is készített fordításokat.

3 A finn nyelvű levelek magyar fordításai a saját fordításaim, V. P. I.

4 Jalo Kalima (1884–1952) nyelvész, műfordító, a Kazani Egyetemen a finnugor nyelvek, majd később a Helsinki Egyetemen a szláv nyelvek tanára.

5 VARGA P. Ildikó: *Magyar–finn kulturális kapcsolatok egy vita apropóján az 1930-as években = Hattyúdall*. Szerk. Eliisa PITKÄSALO–PUSZTAY János. Szombathely, 2015 (Specimina fennica, Kaukovertailuja VII). 265–275.

A FORDÍTÁS MINT ÚJRAÍRÁS, AZ ÚJRAÍRÁS MINT MANIPULÁCIÓ

André Lefevere 1992-ben megjelent összegző munkájában két kulcsfogalommal dolgozik: az egyik az újraírás (angolul *rewriting*), a másik a manipuláció.⁶ Az előbbi alatt Lefevere egy mű különféle értelmezését érti, ugyanakkor egy mű antológiába kerülését vagy lefordítását is újraírásként határozza meg. Az értelmezésre, antológiába kerülésre vagy éppen lefordításra kiválasztás Lefevere szerint ideológiairányított, manipulált. Ahhoz, hogy egy mű kiválasztásra kerüljön, meg kell felelnie formailag és tartalmilag egy bizonyos ideológiának. Ritka az olyan eset, amikor a kiválasztást csupán esztétikai megfontolások irányítják. Az esztétikai mellett többnyire irodalom-, társadalom-, valláspolitikai stb. szempontok is hatnak. Sőt, ezek sokszor fölül is írják az előbbit. Lefevere felhívja a figyelmet arra, hogy az esztétikai érték hívószó is ideológiától átitatott, hiszen időben és térben változó, hogy éppen mit tekintünk esztétikailag „megfelelőnek”.

A manipuláció Lefevere munkájában nem negatív konnotációjú, hanem egy semleges fogalom, melynek segítségével arra tesz kísérletet, hogy az újraírás folyamatát, az ebben felmerülő szempontokat minél több oldalról és minél pontosabban leírhasssa.

Hogy miért éppen fordításokat használ példaként, arra a legkézenfekvőbb magyarázat az, hogy ő maga fordításokkal foglalkozott. Emellett pedig a fordítás a legnyilvánvalóbb formája az újraírásnak, és mint ilyennek a vizsgálata sokkal több tanulsággal szolgál, mint egy műnek a „saját” irodalmi rendszerében való vizsgálata. A fordítás ugyanis eleve két rendszert feltételez: a forrás- és a célkultúra rendszerét. A kettő között nagyobb valószínűséggel találhatók különbségek, mint egyetlen – akár sokszorosán rétegzett – rendszeren belül.

Ahhoz, hogy megértsük a fordításra való kiválasztás okait, szükség van a két rendszer ismeretére: a különbségek és hasonlóságok, a kettő közötti kapcsolatok és azok mozgatórugóinak megértésére. A fordított szöveg vizsgálata nemcsak a fordító nyelvtudásáról, írói/költői kvalitásairól árulkodik, hanem arról is, milyen képet közvetít a célkultúra felé a forráskultúráról; mennyire igazítja fordítását a célkultúrához, a céloolvasók elvárásaihoz vagy éppen mennyire megy szembe ezekkel az elvárásokkal? És egyáltalán, mire alapoznak ezek az elvárások, milyen tényezők befolyásolják ezeket?

A MAGYAR ÉS A FINN SZÍNHÁZ VISZONYA: TÖRTÉNETI KITEKINTÉS

A fordítói, szerzőségi vita és a benne felhozott érvek jobb megértése érdekében szükségesnek tartom a magyar és finn színház viszonyát áttekinteni a 19. század utolsó, a 20. század első évtizedeiben. Teszem ezt úgy, hogy végig szem előtt tartom a címben szereplő minta- és modellfogalmakat.

A magyar és a finn színház közötti kapcsolatok kezdetei egybeesnek a finn nyelvű színház létrejöttének idejével. A Finn Nemzeti Színház az 1872-ben alapított Finn Színház (jog)utódja. Ez volt az első finn nyelvű hivatásos színház a mai Finnországban, 1872-ig ugyanis a hivatásos színház nyelve a svéd volt. A Nemzeti Színház (Kansallisteatteri) elnevezést 1902-ben

6 Lásd André LEFEVERE: *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*. Routledge, London/New York, 1992.

vette fel, amikor beköltözött új épületébe Helsinkiben. A kezdetektől egészen 1905-ig a színház igazgatói tisztségét a fennomán Kaarlo Bergbom és nővére, Emilie Bergbom töltötte be.

FINNÜL BESZÉLŐ SZÍNHÁZ – ELSŐ MAGYAR KAPCSOLATOK

A 19. századi fennomán mozgalom legfőbb célkitűzéseinek egyike a finn nyelv emancipációja volt: a finn nyelv hivatalossá tétele a svéd mellett. Ezt az 1863-ban hozott nyelvtörvény garantálta. A törvény ugyanakkor leszögezte, hogy húsz év áll a közintézmények rendelkezésére, hogy bevezessék a finn nyelvet. A húszéves türelmi idő jól szemlélteti, mennyire problémás volt a „nyelvi légkör” például Helsinkiben. Mivel a helsinki lakosok csak kis része tudott finnül, a Finn Színház meglehetősen gyakran vendég szerepelt vidéken. Sőt, indulásakor az új színház először Poriban nyitotta meg kapuit, és csak két hónap elteltével költözött Helsinkibe.

Az 1860-as években a finn hivatalos nyelvvé nyilvánításával párhuzamosan a kultúrában is, különösen a Finn Irodalmi Társág (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) ösztönző pályázatairól, a finn nyelv használata egyre nagyobb teret nyert. Nem véletlen tehát, hogy a finn nyelvű színház megalapítója a fennomán Bergbom. A finn színház működtetéséhez a finnül írt darabok mellett azonban finnrre fordított darabokra is szükség volt. Működési modellként természetesen rendelkezésre állt a Helsinkiben működő svéd nyelvű színház. A darabválasztásban hagyatkozhatott a svéd fordításokra, de a kortárs európai darabok közvetlen finnrre fordításának szükségét is érezte, valamint saját arculat és kapcsolat kiépítését. Bergbom ezért az 1870-es évek végén színházi körútra indult Német- és Magyarországon, hogy tapasztalatot és kapcsolatokat szerezzen. Ami a magyarországi látogatást illeti, ennek egyik hozadéaként 1880-ban Budapesten vendég szerepelt a Finn Színház, korabeli legismertebb színésznője, Ida Aalberg pedig kétszer is járt Magyarországon.⁷ A színésznő budapesti vendég szerepléseinek megszervezésében Szinnyei József, az ural-altaji összehasonlító nyelvészet professzora is közreműködött. Szinnyei amellett, hogy jól beszélt a finn nyelvet, felesége révén is szorosan kötődött a finnekhez és a színházhoz. Felesége, Hilma Rosendahl, a Finn Színház színésznője volt, akivel történetesen egy magyar darab *A falu rossza* színházi próbáin ismerkedett meg 1876-ban Helsinkiben. Ugyancsak a magyar kapcsolatokat erősítette a Finn Színház igazgatótanácsának egyik tagja: Antti Jalava.⁸ Jalava jól tudott magyarul, nyelvtudását a Helsinki Egyetem magyar nyelvű lektoraként és magyar művek finnrre fordításában is kamatoztatta. Az ő tolla alól kerültek ki az első Jókai- és az első színdarabfordítások, melyeket a színház műsorára tűzött. Jalava emellett finnrre fordítóként a Szenátusban is dolgozott. Ő egyike azoknak, akik a finn hivatalos nyelvi státusának a megerősödésében aktív részt vállalt. A Finn Nemzeti Színház érdeklődését a magyar darabok iránt tehát két tényező határozta meg: egyfelől az igazgatónak voltak magyarországi tapasztalatai, járt budapesti színházakban, másfelől pedig a színház rendelkezésre állt legalább egy olyan személy – Antti Jalava (majd később a tanítványai is) – akinek a magyar és finn nyelvi kompetenciája elégséges volt ahhoz, hogy fordításokat hozzon létre a színház számára.

7 Ida Aalberg budapesti vendég szerepléseiről, különösen a másodikról érdekes információkkal szolgál a Szinnyei József–Antti Jalava levelezés. A színésznő az 1880-as évek közepén is szeretett volna Budapestre látogatni. Ez a terv azonban megüszült. Az okok között a finnek elégedetlensége is szerepelt, ami a népszerű színésznő svéd nyelvű darabokban való szereplésével is kapcsolatban állt.

8 Anton Almqvist = Antti Jalava (1846–1909). 1906-ban finnesítette a nevét Almqvist-ről Jalavara. Tanár, szerkesztő és író. Fordított a magyar irodalomból és magyar nyelvkönyvet is írt.

MAGYAR DARABOK FINNORSZÁGBAN

Aarne Laurila *A magyar színház és film Finnországban* című írásában három szakaszt különböztet meg: a kezdetektől az 1. világháború végéig, a két világháború közötti időszakot és a 2. világháború utánit.⁹ A következőben a második szakasszal, a két világháború közöttivel foglalkozom.

A korszakok és a darabválasztás viszonyáról elmondható, hogy az első időszakra a népszínművek és a daljátékok, zenés darabok színpadra állítása volt jellemző. Az egyik legnagyobb sikert a már említett Tóth Ede: *A falurossza* című darabja aratta, melyben a női főszerepet Ida Aalberg játszotta. Ezzel a darabbal vendégszerepelt a Finn Színház 1880-ban Budapesten.

Az elsőhöz hasonló tendencia folytatódik a második szakaszban is, bár valamivel kevesebb a népszínmű és több a daljáték, operett, ugyanakkor a prózai darabok tekintetében szélesebb spektrumú a merítés.¹⁰

A magyar darabok bemutatásával a közönség szórakoztatása mellett a magyaroknak, a magyar nép életének megmutatására is törekedtek, ugyanakkor egy meglehetősen idealizált és egyoldalú képet közvetítettek a forráskultúráról. A nagy sikert aratott Tóth-darabról az egyik finn nyelvű vezető napilap, a *Suometar* kritikusa a következőképpen nyilatkozott: „A közönséget a magyar népelet kellős közepébe vezette el *A falurossza*, megelevenítve annak jó és rossz oldalát egyaránt. Új és furcsa volt, soha nem láttunk még ilyent, s épp ezért volt érdekes”.¹¹

Vagyis a 19. század végén még csak szokta a finn közönség a magyarokat, a két világháború között már jócskán rendelkezett előzetes tudással arról, hogy „milyenek a magyarok”. Ezzel megalapozták azokat az elvárásokat, melyekkel a közönség a 20-as és 30-as években a magyar darabok felé fordult. Ez volt az időszak, amikor már több csatornán keresztül is információkat szerezhettek a magyarokról: a színház és a fordított irodalom mellett folyóiratokon és a finn-ugor kultúrkongresszusokon keresztül.

A FOLYÓIRATOK

A két világháború között és a második világháború alatt olyan háromnyelvű – magyar, finn és észt – folyóiratok, évkönyvek jelentek meg, mint a *Fenno-Ugria*¹², *Heimokansa*¹³ vagy *Heimotyö*¹⁴, melyek Finnországban adtak ugyan ki, de Magyarországra és Észtországra is

9 Aarne LAURILA: *A magyar színház és film Finnországban = Barátok, rokonok. Tanulmányok a finn-magyar kulturális kapcsolatok történetéből*. Szerk. KARIG Sára. Európa, Bp., 1985. 203–211.

10 Vö. uo.

11 Idézi uo. 204. (kiemelés tőlem, V. P. I.)

12 A *Fenno-Ugria* első száma 1925-ben jelent meg Helsinkiben, a Suomalaisuuden Liitto néprokon-sági osztályának kiadásában. Három nyelvű – finn, magyar, észt – lap. A szerkesztőbizottság magyar tagja Faragó József. Negyedévenként megjelenő folyóiratnak szánták, mely 32 oldal terjedelemben, lehetőség szerint illusztrálva jelenik meg.

13 A *Heimokansa* – Testvérnép 1941–1944 között jelent meg. Szerkeszti: Frans Akseli Heporauta és Túröczy Zoltán. A cikkek mellett magyar és észt nyelvleckéket is tartalmaz.

14 A *Heimotyö* a finnugor bizottság finn osztályának évkönyve.

eljutottak. A magyarok és finnek egymáshoz való viszonyulására, melyhez az észtek is csatlakoztak, az idealizált és sztereotipizált jellemvonások egymás mellé sorakoztatása volt jellemző. Jó példa erre Väinö Musikka írásából a következő részlet:

Finnek, észtek, magyarok, nagy finnugor törzsközösség! Csodálatos dolog arra gondolni, hogy egyediek vagyunk a népeknek ebben a színes csoportjában. A finnek kitartása és szívóssága, az észtek keménysége és érzékenysége, a magyarok lángolóan szilárd akarása – ezek mind olyan tulajdonságok, melyek előre viszik nemcsak népeinket, hanem ugyanakkor az egész emberiség törekvéseit. »Hiszünk a nemzeti feltámadásban«, ez a magyarok jövőre vonatkozó fogadalma az idők folyamán minden népnek közös fogadalmává vált. Üdvözlünk hát titeket, hiszünk a törzsi szentháromságban és bízunk a fényes jövőnkben.¹⁵

A finnek a magyarokban a „hazaszeretet lánglelkű lovagjait” és a „daliás rokont” látták. Az elragadtatott nyelvhasználat és a csodálat hangja, valamint a magyarokkal való együttérzés és sorsközösségérzet – az első világháborút követő területvesztések okán – általános volt ezekben a folyóiratokban.

FINNUGOR KULTÚRKONGRESSZUSOK

A két világháború között a három ország között fellendülő kulturális és állami szintű kapcsolatok egyik terméke a finnugor kultúrkongresszusok. Egey Emese a kongresszusokról mint „a legnagyszabásúbb és leglátványosabb finnugor eseményekről” ír.¹⁶ A résztvevők szervezett utakon keresztül érkeztek a rendező országba és városba, ahol a szükséges szállás és ellátás mellett kulturális programok, szervezett városnézések, vidéki kirándulások vártak rájuk. A kulturális programok között irodalmi estek, színházlátogatások is szerepeltek. Összesen öt kongresszusra került sor 15 év alatt, időpontok és helyszínek szerint: 1921 – Helsinki, 1924 – Tallinn, 1928 – Budapest, 1931 – Helsinki, 1936 – Tallinn.

A finnugor kultúrkongresszusok anyaga a Fenno-Ugrica című kiadványban jelent meg. Ez is többnyelvű kiadvány volt, a kongresszuson elhangzott előadásokat, a köszöntőbeszédék rövid kivonatát, összefoglalását tartalmazta. Különösen ez utóbbiak nyelvhasználatát mutat nagy hasonlóságot a korábban már tárgyalt háromnyelvű folyóiratok szövegeivel, valamint

15 [eredeti szöveg: „suomalaiset, eestiläiset, magyarit, koko suomalais-ugrilainen suuri heimoyhteys! On ihanata ajatella, että olemme yksilöitä tästä monivivahteisesta kansojen erikoisryhmästä. Suomalaisten kestävyys ja sisu, eestiläisten sitkeys ja herkkyyt, unkarilaisten tulisen luja tahto – ne kaikki ovat ominaisuuksia, jotka vievät eteenpäin itsekutakin näistä kansoistamme ja samalla myöskin koko ihmiskunnan pyrkimyksiä. ... »Me uskomme kansalliseen ylösnousemukseen«, tämä unkarilaisten tulevaisuudenvala on ollut aikojen kuluessa näille kaikille kansoille yhteinen. Tervehdimme teitä kaikkia, tätä heimolaisuutemme kolmiyhteyttä uskoen ja luottaen suureen tulevaisuuteemme.» Heimotyö 1938–1939. 73–74.

16 EGEY Emese: *A két világháború közötti magyar-finn-észti kapcsolatok*. Specimina Fennica, Savariae/Szombathely, 2010. 54.

ezekeben is megjelenik a magyarokkal való sorsközösségérzet az első világháborút lezáró békekötések során elvesztett területek okán. Nem véletlen tehát, hogy az 1931-es helsinki kongresszus terveiben szerepelt az általam vizsgált Hunyady-darab bemutatása finn színpadon.

HUNYADY DRÁMÁJA ÉS A FINNEK

Hunyady Sándor *Feketeszáru cseresznye* című drámáját 1930 novemberében mutatták be nagy sikerrel Budapesten. A cselekmény színhelye Bácska, mely a darab első jelenetében a Magyar Királyság része. A dráma egy mulatozással kezdődik: a világháborúba induló katonák utolsó estéjüket ünneplik a magyar főbíróval együtt; és egy mulatozással ér véget: egy szerb úr, Dusán házában Bácska Szerbiához kerülését ünneplik. Dusán felesége az utolsó jelenetben elhagyja férjét, és az egykori főbíróval Magyarországra költözik. A magyar főbíró pedig éppen Dusán menti meg az új szerb hatalom bosszújától.

A darab sikerében jelentős szerepe volt a feldolgozott témának is: egy szerelmi háromszögbe ágyazva a trianoni békeszerződésről szolt. A darab sikeréről a finnek elég gyorsan értesültek, ugyanis Vikár Béla már decemberben tudósított az Uusi Suomi¹⁷ című lapban a drámáról. A finnugor kultúrkongresszus szervezőbizottsága így szerzett tudomást Hunyadi drámájáról, és a rövid beszámoló alapján úgy ítélte meg, hogy a darab jól illik a kongresszus profiljába. Ezért egy levélben Vikárhoz fordult, hogy járjon közbe a darab finn bemutatása érdekében, és legyen segítségükre a finnre fordításban.

Rafael Engelberg → Vikár Béla¹⁸

Tisztelt Professzor Úr,

Az Uusi Suomi-lapban nemrég megjelent írása okán a Finn Színházak Szövetségének titkára és a mi színdarabokkal foglalkozó bizottságunk elnöke Jalmari Lahdensuo arra kért engem, hogy azzal a kéréssel forduljak Ön-
höz, Professzor Úr, hogy az írásban említett Hunyady Sándor darabot ide

17 Az Uusi Suomi jobbközép lap 1919–1991 között jelent meg Finnországban.

18 Rafal Engelberg levele Vikár Bélához és Bán Aladárhoz, 1931. január 28., a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (a továbbiakban MTAK Kt.) Ms 5204/1 (38.)

[eredeti szöveg:] Helsinki, Kasarmink. 18 A 2

28. 1. 1931.

K. Hra Professori,

Uudessa Suomessa äsken julkaistun Unkarin kirjeenne johdosta on Suomen Näyttämöiden Liiton sihteeri ja meidän näyttelytoimikuntamme puheenjohtaja maist. Jalmari Lahdensuo pyytänyt minua kääntymään Teidän puoleenne, Hra Professori, pyynnöllä, että haluaisitte välittää kirjeessänne mainitun kirjailijan Aleksanteri Hunyadyn näytelmän tänne oikeudella sen sopivaksi katsottuna suomenta. Maist. Lahdensuo ajattelee, että näytelmä mahdollisesti voitaisiin saada esitetyksi kulttuurikongressin yhteydessä, mikä luonnollisesti olisi omiaan herättämään huomiota ja nostattamaan tunnelmaa.

Vastaanottakaa, Hra Professori, syvät kunnioitukseni tunteet.

Rafael Engelberg

Fil. Tohtori., kulttuurikongressin päätoimikunnan sihteeri

közvetítse, és ha úgy látja jónak, finnre fordítsa. Lahdensuo úr arra gondolt, hogy a kultúrkongresszus alkalmából bemutatásra kerülhetne a darab, mint ami arra született, hogy figyelemfelkeltő és hangulatemelő legyen.

Mély tisztelettel:

Rafael Engelberg

A Kultúrkongresszus szervező bizottságának titkára

A magyarokról a finnekben élő kép (lovagok, daliások) a darabban már az első jelenetben megjelenik, amikor harcba induló magyar katonák énekelnek egy ablak alatt az éjszaka kellős közepén. Ugyanakkor a mű nem tekinthető teljes egészében prózai színházi darabnak, hiszen több dal is elhangzik benne. Így nemcsak a kultúrkongresszus ideológiájához illeszkedett, hanem a finn színházakban játszott magyar zenés darabok sorába is.

A terv, hogy a darab minél gyorsabban finnre fordíttassék és színpadra kerüljön, megvalósulni látszott.

Rafael Engelberg → Vikár Béla¹⁹

Tisztelt főtanácsos úr

Megkaptam ma levelező lapját, amit nagyon köszönök.

Az a tény, hogy Főtanácsos úr maga vállalta el a szóban forgó darab finnre fordítását, mindenképpen rendkívüli dolog. Ha nyelvi simításokra lesz szükség, azt meg tudjuk itt oldani.

A Finn Nemzeti Színház igazgatója, Eino Kalima, említette, hogy megkapta az Ön levelét, és talán még ma válaszolni is fog rá. Bár a színház hivatalosan nyáron, június 1-je után nem dolgozik, meg lehet oldani a dolgot a színészek önkéntes munkájával. A Finn Színházak Egyesületének elnöke, Jalmar Lahdensuo, és Kalima javaslatomra felvette egymással a kapcsolatot. Lahdensuo feladatai közé tartozik többek között a szerzői jogok felügyelete a vidéki előadások tekintetében is.

19 Rafael Engelberg levele Vikár Bélához, 1931. február 6., MTAK Kt. Ms 5204/1 (39.)

[eredeti szöveg:] Kunnioitettava Herra Pääneuvos

Sain tänä aamuna kirjokortinne ja pyydän kohteliaimmin siitä kiittää.

Että olette itse, Herra Pääneuvos, ryhtynyt kysmyksessä olevaa näytelmää suomentamaan, on vain kaikin puolin mieluisaa. Mikäli kielellistä tasoittamista tarvitaan, on se aikanaan helposti täällä järjestettävissä.

Kansallisteatterin johtaja maist. Eino Kalima ilmoitti minulle saaneensa Herra Pääneuvoksen kirjeen ja vastaavansa siihen ehkä vielä tänään. Vaikkakkaan teatteri ei virallisesti työskentelee kesäkuun 1 p:n jälkeen kesäaikana, järjestyneenä asia teatterin näyttelijäin vapaaehtoisesta toiminnasta. Suomen Näyttämöiden Liiton johtajan maist. Jalmar Lahdensuon, jonka tehtäviin kuuluu muun muassa(!) valvoa tekijäin oikeuksia maaseutunäyttämöihinkin nähden, olen ohjannut yhteyteen maist. Kaliman kanssa.

Jään odottamaan asian myönteistä kehitystä, iloiten siitä mahdollisuudesta, että unkarilainen näytelmä voidaan esittää kongressin yhteydessä.

Syvimällä kunnioituksella:

Rafael Engelberg

Maradok azzal a reménnyel, hogy a dolgok jól haladnak a maguk útján, örülve annak a lehetőségnek, hogy egy magyar darabot mutatunk be a kongresszus alkalmából.

A legmélyebb tisztelettel:

Rafael Engelberg

Az 1931. januári dátum elég késői időpontnak tűnik, ha arra gondolunk, hogy ugyanazon év őszén készültek bemutatni a darabot. Hiszen először le kellett fordítani finnre a szöveget, azt gondozni kellett, és majd csak azután kerülhetett sor a színházhoz kapcsolódó tevékenységekre. Mégis a levél írója és a színház igazgatója is bizakodó a bemutató időpontját illetően. A levélben említés történik Vikár Eino Kalimához írt levelére. Rendelkezésemre egy levél áll, azonban feltételezem, hogy több is szólhatott a színház igazgatójához.

Vikár → Eino Kalima²⁰

Tisztelt Igazgató úr

Mellékelem Hunyady darabjának második és harmadik felvonását fin-
nül. Sokkal jobban is sikerülhetett volna, ha nem kellett volna ennyire siet-
nem. De azt gondolom: jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok. A rossz
finnemen belátása szerint változtathat, akárcsak a darabon magán figyelem-
be véve a finn közönséget: rövidíthet, kiegészíthet szükség szerint. Szerin-

20 A levél a Finn Nemzeti Színház levéltárában található Vikár kézírata mellett.

[eredeti szöveg:] Budapest, 1931. III. 5. Kunnoitettu Herra Johtaja,
Täällä nyt on Hunyadyn näytelmän toinen ja kolmas näytös suomeksi. Olisi voinut laatia paljon paremman tekstin, jos ei kiire olisi ajanut käännöstyön menoa. Vaan minä ajattelen: parempi pyy kädessä kuin kaksi oksalla. Tehän voitte silittää meidän huonoa suomea mielen mukaan, vieläpä näytöksessikin tehdä muutoksia Suomen yleisön aistiin katsoen, lyhentää tai täydentää tarpeen mukaan. Minusta myös Suomen yleisö löytää näytelmässämme viehättävinä samoja kohtia, jotka viehättävät meidän pääkaupunkimme yleisöä. Juuri tänään olen toista kertaa läsnä Lystiteatterissa, kuunnellen 75:tä esittämistä, joka mudostuu harvinaisen juhlalliseksi. 75 täysi huone! - aivan harvinainen ilmiö näytelmän kanssa, jossa ei ole mitään alhaista, nykyisen yleisön huonoon makuun soveltuvaa! Myös ministeri O. Talas tulee tänään looshiimme.

Minä pyydän Teitä hra johtaja, auttamaan myös näytelmän ilmestymistä painotuotteena. Kenties koituisi myös siitä joku aineellinen hyöty. Sängen toivottava asia kääntäjän näkökannalta!

Nuotit hankin heti kohta ja lähetän niitäkin ilman viipymättä. Ensím. näytöksen mainitsema „Lavotta'n serenaadi” on sävel, joka vaatii taiteilijoita. Kaksi kansanlaulua on sitä paitse samassa näytöksessä, joiden vapaa käännös läksi ensimmäisen näytöksen kanssa. Niiden esittäminen on helpompi, yksinkertaisempi; Teille, mainitun serenaadin yhteydessä, niidenkin nuotti lähtee.

Kolmas näytös on luullakseni - ei painossa, vaan näyttämöllä - kenties vielä lyhennettävä, vaikka muutoin kaikkein lyhyin. Mutta 1. ja toinen näytös on sitä pitempi!

Näytelmän 75:stä esitelmästä lähetän Suomen Telegraafi-Toimistolle lyhyen selonteon tänään.

Olisin Teille suuresti kiitollinen, jos onnistuisitte Somalaisen käännöksen kanssa täydellisesti! Pyydän ankaraa korrekтуuria tekstissä!

Kunnoittavimmin

B. Vikár

Ps. Pyydetään anteeksi huonosta käsikirjoituksesta. Vaan se lienee kuitenkin sopiva puhtaaksi kirjoittamiseen.

tem a finn közönség is szórakoztatónak találja azokat a részeket, melyeket a mi fővárosi közönségünk is kedvel. Pont ma másodszor láttam a színházban, a 75. előadáson voltam, mely különösen ünnepélyesre sikerült. 75 telt ház! – teljesen ritka egy olyan darab esetében, melyben semmi alpári nincs, hogy a mai közönség rossz ízlésének megfeleljen. Talas nagykövet úr is velünk tart ma.

Arra kérném még tisztelt igazgató úr, hogy segítsen nyomtatásban is megjelentetni a darabot. Még valami anyagi haszna is lehetne. Nagyon is remélt dolog a fordító szempontjából!

A kottákat is megszerzem és késlekedés nélkül küldöm. Az első felvonásban szereplő Lavotta szerenádja egy olyan dal, mely művészt kíván. Két népdal is van ugyanebben a felvonásban, melyek szabad fordítása az első felvonással együtt elment. Ezeknek az előadása könnyebb, egyszerűbb; ezek kottája is megy Önnek a már említett szerenáddal együtt.

A harmadik felvonást, úgy vélem – nem nyomtatásban, hanem a színpadon –, le kell rövidíteni, de különben rendben van. De az első és a második felvonás még annál is hosszabb!

A darab 75. előadásáról a finn távirati irodának küldök egy rövid hírt ma.

Nagyon hálás lennék, ha a finn fordítással teljes sikert aratnának. Szigorú korrektúrát kérek!

A legnagyobb tisztelettel,

B. Vikár

ps. Bocsnát a csúnya kézírásért. Megérett egy letisztázásra.

A levél keltezése egyértelműen arra utal, hogy ez nem lehetett az a levél, melyre Engelberg a maga során utalt, hiszen ez egy későbbi időpontban, márciusban íródott. Vikár jelzi is, hogy a második és harmadik felvonást mellékelte e levélhez. Minden bizonnyal az Engelberg emlegette levél volt az első, melyet Vikár Eino Kalimának írt, és ennek lehetett melléklete az első felvonás. Mindenesetre a teljes kézirat ma egy borítékban található a fentebb idézett levéllel.

A darabot végül egy évvel később, 1932 májusában mutatta be a színház Eino Kalima rendezésében.

A KÉZIRAT ELKÜLDÉSÉTŐL A DARAB BEMUTATÓJÁIG

A következőkben azt vizsgálom, mi lehetett a késlekedés oka. A legtöbb információt Vikár Weöres Gyulához írott leveleiben találjuk. Weöres magyar lektorként dolgozott a Helsinki Egyetemen, és az elsők között, már a fordításra készülődés fázisában értesült Vikár terveiről: „Legközelebb – ha Isten erőt ad – küldök egy cikket az U[usi]. S[uomi].-nak magyar dolgokról, köztük a szenzációs sikerű Hunyady-darabról (Feketeszáru cseresznye), melyet jó lenne

finnre lefordítani, s azt előadatni. Rendkívül érdekes, s a politikum (szerb megszállás) nem sértő benne. Sőt!”²¹

A kézirat elküldése és a bemutató közötti időszakban Vikár kétszer is említi a Weöres Gyulának írt leveleiben, hogy bár felvette a kapcsolatot Eino Kalimával, a színház igazgatójával és a fordítást is elküldte, a színházról mégsem kapott érdemleges választ arra, szükség van-e pótlásokra és hogyan halad a nyomtatásban megjelenés ügye: „A Finn Nemzeti színházról nem kaptam újabb hírt. Szeretném tudni: nem kell-e még pótlás a színpadi részt illetőleg (sceneria sat.) Nem jöhet-e onnan valaki pl. a 100-ik előadásra ide?”²² és „szeretném, ha a *Feketeszáru cseresznye* nyomtatásban megjelenne finnül. Írtam eziránt Kalima-nak, de nem felelt”.²³

Vikár egy másik finnországi kapcsolatának, Larin-Kyöstinek²⁴ is ír a színház hallgatásáról és részletesen beszámol arról, hogy a finnre fordításnak anyagi vonzatai is voltak. Ugyanebben a levélben felkéri, hogy érdeklődjön a színháznál a darab színpadra kerülésének állásáról, kéziratának sorsáról.

Vikár Béla → Larin-Kyösti²⁵

Kedves Öcsém, megkaptam a levelező lapot és az újságokat. Köszönet mindenért! [...]

2) Ami az én helyzetemet illeti a Finn Nemzeti Színházzal, az nagyon szomorú. Elküldtem a fordításom kéziratát, javítva Faragó Józsefen keresztül, már vagy 14 hónapja. El is fogadták, de aztán bár érdeklődtem, semmi választ nem kaptam a színházról, és még csak nem is kaptam vissza a kéziratot sem, amelynek pedig a nyelvi ellenőrzése még pénzembe is került. Kérem, hozza el a színházról a kéziratot és tartsa magánál addig, amíg lépéseket teszek az ügyben. Szívélyes üdvözzel,

Vikár Béla

Vikár a bemutatóról sem a színházról, hanem Larin-Kyöstitől értesült. El lehet képzelni Vikár meglepettségét, amikor Kyösti levelében a következőket olvasta:

21 Vikár Béla levele Weöres Gyulához, 1930. szeptember 12., a Finn Nemzeti Könyvtár Kézirattára (Kansalliskirjaston henkilöarkisto, Suomalais-unkarilainen kirjeenvaihto, Coll. 69.)

22 Uo. 1931. április 1.

23 Uo. 1931. május 27.

24 Larin-Kyösti (1873–1948) finn költő.

25 Vikár Béla levele Larin-Kyöstihez, 1932. április (?) 21., a Finn Nemzeti Könyvtár Kézirattára (Kansalliskirjaston henkilöarkisto, Larin-Kyöstin kirjekokoelma, Coll. 122.11.)

Részlet a levélből [eredeti szöveg:] „Velikulta, olen saanut kirjekortinne sekä sanomalehdet. Kiitos kaikesta! [...]

2) Minun asemiani Suomen Kansallisteatterin kanssa on hyvin ikävä. Olen lähettänyt käännöksen käsikirjoitukseni, korjattuna maist. J. Faragó'n kautta, jo noin 14 kuukautta sitten. Se otettiin vastaan, mutta sitten, vaikka kyselin, on saanut enää mitään sanomaa teatterista, enkä – mikä minun maksoi rahaakin, kieliasun korjaamisen johdosta – saanut takaisin käsikirjoitustani. Pyydän hankkimaan sen teatterista ja pitämään luonanne, siksi kun voin tehdä muita askeleita asiassa. Parhaat terveiset! B. Vikár“ (részlet a levélből)

Kedves bátyám!

Már éppen írni készültem Kalima igazgató úrnak, amikor nagy meglepetésemre ma az újságban a következő hírt olvastam, amit el is küldök Önnek. A Finn Színműírók Egyesülete, melynek tiszteletbeli tagja vagyok, felügyeli a fordítói jogdíjak kifizetését”.²⁶

Amellett, hogy jogainak érvényesítésére hívta fel Vikárt, a levélhez Kyösti mellékelte a hírt tartalmazó újságkivágást is. De mi állt ebben a hírben? Mivel a kéziratárban az újságkivágás nem szerepelt a levél mellett, ezért újabb levélre hagyatkozunk a hír kiderítésében.

Vikár Béla → Weöres Gyulához²⁷

Kedves Öcsém,

Larin Kyösti barátunk megküldte nekem a finn Nemzeti Színház most letelő évadának programját. Abból is látom, hogy a Színház nevem említése nélkül felhasználta magist. Faragó revíziójával a Színháznak megküldött fordításomat. A kéziratot is megtartotta. Írtam az ügyben a finn színműírók egyesületének és fölkértem jogaim (az én és a szerző) védelmére, meg arra is, hogy kéziratomat Larin Kyösti kezéhez szolgáltatassák ki. Jobbnak véltem, hogy finnországi ember párfogását biztosítsam részemre. Az iránt is megkerestem az egyesületet, hogy hívja fel a színházat a bevételek kimutatására, megbízottam: dr. Marton Sándor ügyvéd (Bpest, V. Bécsi-u. 1.) úrhoz. Igen csodálkozom, hogy a Színház így járt el velem szemben, amivel nekem súlyos erkölcsi kárt is okozott, mert annakidején a Kalima igazgató úr nálam levő írásbeli nyilatkozata után az itteni lapok is leadták azt a hírt és most is megismételték, hogy a mű finn fordítója én vagyok.

A színháznak nem volt joga fordításomat visszatartani s megkérdésem nélkül a fordítást – az én munkám felhasználásával, mert nyilván ez történt – *családilag másra ruházni*. Kérem, szíveskedjék a legnagyobb barátsággal megmagyarázni az illetékes helynek, hogy ebbe az elbánásba semmiképp nem nyugszom bele. De kívánom, hogy a darabnak mennél nagyobb sikere legyen. Azért az Egyesületet is ily szellemben informáltam.

Köszönet a lapokért és minden egyébért. Sok üdvözléssel

V. B.

P. S. nevető rímekből semmi sincs meg finnül!

- 26 Larin-Kyösti levele Vikár Bélához, 1932. május 11., MTAK Kt. Ms. 5204/1 (24.) Részlet a levélből [eredeti szöveg:] „Hyvä veli! Aioin kirjoittaa johtaja Kalimalle näytelmästä, mutta yllätyksenä luin tänään lehdestä uutisen, jonka lähetän täten. Suomen Näytelmäkirjailijaliitto, jonka kunniajäsen olen, valvoo kääntäjäille tulevista tuloista.”
- 27 Vikár Béla levele Weöres Gyulához, 1932. június 27. (a bélyegzőn: május), a Finn Nemzeti Könyvtár Kézirattára (Kansalliskirjaston henkilöarkisto, Suomalais-unkarilainen kirjeenvaihto, Coll. 69., kiem. tőlem, V. P. I.)

Vikár elégedetlen, és sértve, megbántottnak érzi magát. Emellett még két további tényről is tudomást szerzünk: Vikár hivatalosan és közvetlenül is felvette a kapcsolatot a Finn Színműírók Egyesületével, valamint hogy a fordítást *családilag* ruházták másra, és e másik fordító neve alatt fut a darab. Lássuk ezeket sorban.

Az egyesületnek írt levél ugyan nem, de a levél vázlata és az egyesület válaszelevele rendelkezésünkre áll:

Vikár Béla → Színműírók Egyesülete²⁸

Tisztelt Elnökség,

Lefordítottam finnre egy évvel ezelőtt Hunyady Sándor színdarabját, melyet a Finn Nemzeti Színház tűzött műsorára Tumma nainen címmel. A fordítást elküldtem Eino Kalima igazgató úrnak, és kaptam is választ. A szerint a kézirat megérkezett. Arra kértem az igazgató urat, javítsa ki a nyelvi hibákat, mint ahogy már korábban többször is előfordult a szövegeimmel. Faragó József szintén átnézte és kijavította. Minden budapesti és csonka-magyarországi lap közölte és közli jelenleg is, hogy a darabot én fordítottam finnre. A színháztól nem kaptam arra nézve értesítést hogy a darabot újrafordíttatják. Azzal a kéréssel fordulok tehát önökhöz, hogy járjanak utána ügyemnek a színháznál és képviseljék fordítói érdekeimet, vegyék rá a színházat, hogy szerzői jogdíjamat – ahogyan illik – kifizesse Hunyadi Sándor és magam ügyvédje dr. Marton A[lexander].-nak (Bécsi u. 1, V. Bp.), kéziratomat elküldje Larin Kyöstine (Oulunkylä) és mindennek a megtételét, amit szükségesnek látnak ebben az ügyben. A színház munkáját és sikerét én nem kívánom háborgatni. Amikor önöknek legjobban megfelel, járjanak el ügyemben.

28 Vikár Béla levélvázlata a Finn Színműírók Egyesületéhez (Suomen Näytelmäkirjailijaliitto), MTAK Kt. Ms 5204/1 (85.)

[eredeti szöveg:] Hki, Runebergink. 32 C.

Kunn. Esimiehistö,

Minä olen kääntänyt A. Hunyadin näytelmää, joka nyt näytellään Suomen Kans.-teatterissa Tumma nainen nimellä, suomeksi vuotta sitte; tarjosin sen hra johtaja Kalimalle, lähettäen käsikirjoitusta hänelle ja olenkin saanut ilmoitusta käsikirjoituksen saapumisesta. Pyysin hra johtajaa korjaamaan kirjoitukseni kieltä, niinkuin se usein jo tapahtui minulle. Myös on sen tarkastanut ja korjannut jo täällä maisteri J. Faragó. Kaikissa Budapestin Vähä-Unkarin sanomalehdissä olikin ilmoitettu, ja se uutinen toistuu nykyäänkin entisen sanoman muistona, että kääntäjänä olen minä työskennellyt. En koskaan ole saanut Kans.-teatterin puolesta mitään vastausta, joka olisi viittannut siihen, että toinen mies ryhtyy käännöstyöhön. Pyydän siis ottamaan kiinni asiastani S.K.-teatterilla; valvomaan minun etujani kääntäjänä; saada teatterin lähettämään tiliä – tavan mukaan – A. Hunyadin ja minun yhteisen asiamiehen tri A. Martonille (Bp, V, Bécsi u 1); saada lähetetyksi käsikirjoitus Larin Kyöstille (Oulunkylä) ja tekemään kaikkia, mitä Te katsotte tarpeelliseksi tässä asiassa. Teatterin työtä ja sen menestystä minä en tahdo häiritä. Niin ajattelen suorittaa koko asiata vasta silloin, kun se parhaiten sopii Teille ja asialle.

Suurimm. Kunn.

B.V.

Kalevalaseuran jäsen

Legnagyobb tisztelettel maradok,

V. B.

a Kalevala-Társaság tagja

Amellett, hogy Vikár összefoglalja a darab finnországi útját, két dolog miatt érdemel figyelmet e levél: a magyar lapok megírták, hogy ő fordítja finnre a darabot, valamint, hogy a finn Kalevala-Társaság tagjaként írja alá azt. Mindkettő a saját státusára vonatkozó információkat tartalmaz: egyfelől a magyar, vagyis a forráskultúrának eléggé centrális alakja ahhoz, hogy egy készülő fordításáról is hírt adjon a sajtó, másfelől pedig a finn, vagyis a célkultúrában is központi szerepet tölt be, hiszen a finn kultúrában fontosnak számító társaság meghívott tagja. Ez az önmeghatározás, Lefevere terminusával élve, az irodalmi hírnév manipulálásával egyenlő. A levelezésben ez az a pont, amikor Vikár részéről a (fordítói) szerzőségi kérdésből nem csupán személyes, hanem ezen túlmutatóan kulturális diplomáciai ügy válik.

VITA A (FORDÍTÓI) SZERZŐSÉGRŐL

E tanulmány főcímének hívószava a modellek és minták mellett az eredetiség. Mit jelent az, hogy eredeti fordítás? A nyersfordításból készült szöveg eredeti-e? Ki lehet egyáltalán fordító? Nyelvi kompetenciától függ csupán, vagy az illető személynek valamiféle státusszal is rendelkeznie kell? És ha igen, hol: a forrás- vagy a célkultúrában?

Térjünk vissza a Színműírók Egyesületével folytatott levelezésre. A válaszlevél valamivel részletesebb magyarázatot ad az újrafordítás miértjére:

Színműírók Egyesülete → Vikár Béla²⁹

Vikár Béla főtanácsos

A levelezőlap kézhez vétele után érdeklődtem a fordításáról a színház igazgatójánál, Eino Kalimánál, aki megígérte, hogy közvetlenül Önnek fog magyarázattal szolgálni, valamint dr. Martonnak kifizeti a munkadíjat.

29 Suomen Näytelmäkirjailijaliitto levele Vikár Bélához, MTAK Kt. Ms 5204/1 (61.)

[eredeti szöveg:] Heinola, 6.7.1932.

Pääneuvos Béla Vikár

Budapest

Kirjekorttinne johdosta tiedostelin käännösasiaanne johtaja Eino Kalimalta, joka lupasi heti selittää asian suoraan Teille ja suorittaa tri Martonille sekaisen palkkion, että Tekin saatte korvausta työstänne. Johtaja Kalima selitti, että teatteri ei voinut käyttää Teidän käännöstänne, koska sen tyylliseen muokkaamiseen olisi mennyt paljon aikaa, ja että teatteri katsoi parhaaksi suomennuttaa sen uudelleen suoraan alkukielestä. Tällaisen menettelyn oikeudelliseen puoleen on vaikea saada selvitystä, mutta me ihmettelemme, ettei teatteri heti selittänyt asiaa Teille ja palauttanut käsikirjoitusta. Se johtunee siitä, että Bernin sopimus on ollut meillä voimassa vasta neljä vuotta, eivätkä teatterin johtajat vielä ole tottuneet täysin kunnioittamaan tekijän oikeutta.

Toivoen että asia jo aikoja sitten on selvitetty Teitä tyydyttävällä tavalla, merkitsemme

Suurimmalla kunnioituksella

Suomen Näytelmäkirjailijaliitto

Kalima igazgató elmondta, hogy a színház nem használhatta fel az Ön fordítását, mivel annak stílusbeli átalakítása túl sok időt vett volna igénybe. Ezért a színház legjobbnak látta a forrásnyelvből újrafordíttatni a darabot. Egy ilyen eljárás jogi oldalát nehéz tisztázni, ugyanakkor csodálkozásra ad okot, hogy a színház Önt erről nem értesítette rögtön és a kéziratot sem küldte vissza. Valószínűleg ez annak tulajdonítható, hogy nálunk a berni egyezmény még csak négy éve van érvényben, és a színházak igazgatói még nem szoktak hozzá teljes mértékben, hogy tiszteletben tartsák a szerzők jogait.

Remélve, hogy az ügy már jó ideje az Ön meglegedésére tisztázódott, maradunk

a legnagyobb tisztelettel,

a Finn Színműírók Egyesülete

A színház álláspontja szerint tehát a Vikár-szöveg stílusbeli hiányosságai miatt voltak kénytelenek a darabot újrafordíttatni. Azt a tényt azonban, hogy erről Vikárt nem értesítették, a Színműírók Egyesülete is furcsának találta. Az anyagi kárpótlás 1932 szeptemberében érkezett meg: 42 pengő 58 forintot vett át Vikár a fordításért Faragó Józseftől. Az ezt bizonyító elismervény a MTA Kézirattárában található Ms 5203/64 jelzet alatt. Egy másik elismervény ugyanott Ms 5203/62 jelzet alatt pedig azt bizonyítja, hogy Faragó átvett a színházától 1932. augusztus 27-én Vikár részére 1000 finn márkát a finn nyersfordításért, az eredeti magyar szövegért, valamint a dalok kottáiért. Ezenfelül erkölcsi jóvátételre is sor került: Vikárt mint a dráma fordítóját is feltüntették a plakátokon, szórólapokon, műsorfüzetben. (L. a mellékletet)

A már idézett, Weöres Gyulához és Larin Kyöstihez írt levelekből megtudhattuk, hogy a családilag átruházott újrafordítás ténye meglehetősen érzékenyen érintette Vikárt. A finn fordító ugyanis Jalo Kalima volt, a színház igazgatójának, Eino Kalimának a testvére.

A fordítói szerzőség kérdése természetesen Jalo Kalimát is foglalkoztatta, különösen, miután Vikár neve is felkerült fordítóként a plakátokra.

Lássuk Jalo Kalima levelét, melyet N. Sebestyén Irénen³⁰ keresztül küldött Vikárnak:

Jalo Kalima → Vikár Béla³¹

30 N. Sebestyén Irén (1890–1978) nyelvész, műfordító.

31 Jalo Kalima levele Vikár Bélához, 1932. szeptember 6. (kiemelések az eredetiben Kalimatól), MTAK Kt. Ms 5204/1 (15.)

[eredeti szöveg:] K. Herra Pääsihteeri, Tohtori Vikár!

Suomen Kansallisteatterissa esitetään paraikaa Hunyadin näytelmää „Tumma nainen”, johon teatteri tutustui siten, että Te toimititte sille sekä unkarilaisen alkutekstin että suoritettamanne suomennoksen.

Näytelmä oli kuitenkin uudelleen suomennettava, jonka työn allekirjoittanut teatterin pyynnöstä teki. Suomensin tällöin näytelmän aivan itsenäisesti, teidän teksistänne riippumatta (kuten milloin tahansa on todistettavissa, ovathan molemmat suomennokset teatterin hallussa). Näytelmä merkittiin näin ollen luonnollisesti minun suomentamakseni.

Nyt syksyllä on kuitenkin jostain syystä, kuten olen kuullut, teatterissa myytäviin ohjelmiin merkitty Teidät toiseksi suomentajaksi. Jollen ole ymmärtänyt väärin, on tämä tapahtunut Teidän toivomuksestanne. Teatteri tietää varsin hyvin, että Te ette ole sen tekstin suomentaja, jota teatteri

Tisztelt főtanácsos uram, dr. Vikár

A Finn Nemzeti Színházban javában műsorban van Hunyadi *Feketeszáru cseresznye* darabja, melynek létéről a színház úgy szerzett tudomást, hogy Ön elküldte a színháznak a magyar szöveget valamint a finn fordítást is.

A darabot azonban újra kellett fordítani, mely munkát alulírott végzett el a színház kérésére. Így aztán teljesen önállóan fordítottam finnre, függetlenül az Ön szövegétől (amit bármikor bizonyítani is tudok, hiszen mindkét finn szöveg a színház birtokában van). Ezért a darab fordítójaként az én nevem szerepel.

Most ősszel azonban valamilyen oknál fogva, amint hallottam, a színházban árusítandó műsorfüzeteken Önt is megjelölték második fordító-

on koko ajan käyttänyt ja käyttää, mutta välttääkseen selkkauksia ja riitaa Teidän kanssanne, jonka ansiosta Hunyadin näytelmä tänne joutui, se on täällä kertaa taipunut aivan kohtuuttomaan ja väärään vaatimukseen.

Kun nyt suomennos on varustettu myös Teidän nimellänne, (*että Te joudutte osaltanne* - kihúzva) täytyy minun todeta, että Te joudutte osaltanne vastaamaan tekstistä, jota Te ette ole koskaan nähnyt ja jonka vuorosanoja – siitä olen varma – Te ette suinkaan tuntisi omiksenne. Suomennoksen mahdolliset sekä ansiot että virheet tulevat yleisön käsityksessä myöskin Teidän tilillemme, vaikka Te ette suomennosta ollenkaan tunne. Voitteko hyvällä omallatunnolla sallia (tai vaatia!), että näin käy? Ainakaan minä en olisi halukas ilmoittamaan itseäni sellaisen työn tekijäksi, jota minä en ole suorittanut. Ja varmaa on, että se suomennoksen teksti, jota kansallisteatteri seuraa, on yksinomaan minun työtäni.

Minulla ei ole mitään muistuttamista sitä vastaan, että Kansallisteatteri on suorittanut eräänlaisen palkkion Teillekin hra Faragón välityksellä. Ilman Teitä ei näytelmä nuotteineen olisi tänne ollenkaan joutunut. Ei ole myöskään kohtuutonta, että paljon vaivaa vaatinut suomennoksenne, jonka avulla teatteri sai aluksi jonkinmoisen käsityksen näytelmästä, edes niukasti korvataan rahapalkkiolla. Mutta kun teatteri esityksissään on seurannut toista tekstiä, joka ei ole Teidän työtänne, on sen varustaminen Teidän nimellänne väärä todelista kääntäjää kohtaan.

Miksi en sitten käyttänyt Teidän käännöstänne apuna, jolloin näytelmän merkitseminen kahden henkilön suomentamaksi olisi paikallaan? Te tiedätte itse – uskon Teidän terveeseen arvostelukykynne –, ettei siitä suomennoksesta olisi helposti saanut nykyajan vaatimuksia vastaavaa näytelmän kieliasua. Meidän kieleemme kehitty nopeasti; se, mikä viisi vuotta sitten kelpasi, tuoksahtaa nyt vanhalta, ja vain ani harvat osaavat suomentaa, aivan harvat – siinä olen täysin samaa mieltä kuin rakas opettajavainajani Yrjö Wichmann. Eihän silloin voi olla kysymystäkään siitä, että ulkomaalainen osaisi suomentaa – kaikkein vähimmin näytelmää! Korjaamalla ei olisi päästy siihen kieliasuun, joka käännökselläni nyt on, vieras käännös kun vaikuttaisi häiritsevästi parhaiden ilmaisumuotojen löytämiseen – tämän Te etevänä unkarintajana hyvin ymmärrätte.

Olisin kiitollinen, jos saisin tietää, millä oikeudella herra Faragó on täällä esittänyt vaatimuksen, että teidät on merkittävä toiseksi suomentajaksi. Oletteko ollut selvillä asian todellisesta laidasta? Ja annatteko sen vääryyden jatkua, joka Teidän merkitsemiseen nykyisen tekstin toiseksi suomentajaksi sisältyy?

Kunnioittaen

Jalo Kalima

p.s. Siltä varalta, että asia siirtyy julkisuuteen, mitä minä en halua, mutta en myöskään pelkää, on minulla jäljennös tästä kirjeestä. – Muuten Unkarissakin tiedetään, että näytelmä käännettiin uudestaan. Olin näet eräistä sanoista, ainakin főbíró sanan kääntämisestä, kirjeenvaihdossa professorinrouvan Irene Némethin kanssa. Samoin kysyin toht. Weöresiltä eräiden sanojen merkitystä, joita en sanakirjoista löytänyt.

ként. Hacsak nem értettem félre, akkor ez az Ön kérésére történt. A színház nagyon jól tudja, hogy Ön nem annak a szövegnek a fordítója, melyet a színház folyamatosan használ, de elkerülendő a konfliktust és vitát Önnel, akin keresztül a darab a színházhoz került, a színház úgy döntött, hogy aláveti magát az Ön méltánytalan és igaztalan követeléseinek.

Most, hogy finn fordítás alatt az Ön neve is szerepel, kénytelen vagyok megállapítani, hogy Ön is felel azért a szövegért, melyet még csak nem is látott, és amelynek szófordulatait/replikáit – és ebben biztos vagyok – semmiképp sem érezheti magáénak. A fordítás érdemei és hibái a közönség felfogásában az Ön nevére is írhatóak, bár a fordítást egyáltalán nem ismeri. Képes Ön tiszta lelkiismerettel megengedni (és követelni!), hogy ez valóban így legyen? Én a magam részéről nem kívánnám, hogy egy olyan munka szerzőjeként jelenjek meg, amit nem én végeztem. Az teljesen biztos, hogy az a fordított szöveg, melyet a színház követ, teljes egészében/csakis/egyedül az én munkám.

Semmi kifogásom nincs az ellen, hogy a Színház Önnek is fizetett Faragón keresztül. Ön nélkül a darab és a kották soha nem jutottak volna a színházhoz. Az sem méltánytalan, hogy Önnek fizettek a sok ráfordítást igénylő finn szövegért, melynek segítségével a színház valamilyen fogalmat alkothattott a darabról. De a színház az előadások során más szöveget használt, mely nem az Ön munkája, éppen ezért az Ön nevének megjelenítése fordítóként az igazi/valódi fordítóval szembeni igazságtalanság.

Miért is nem használtam a fordítás során az Ön szövegét, és akkor két fordító megjelenítése helytálló lenne. Ön nagyon jól tudja – bízom az Ön ítélőképességében –, hogy az Ön szövegéből nem lett volna könnyű napjaink elvárásainak nyelvileg megfelelő szöveget faragni. Nyelvünk oly gyorsan fejlődik, hogy ami öt évvel ezelőtt még megfelelt, az ma már elavultnak tűnik, és csak kevesen tudnak fordítani, nagyon kevesen – ebben teljes mértékben egyetértek drága elhunyt tanárommal, Yrjö Wichmannal. Az nem is lehet kérdés tehát, hogy tud-e egy külföldi finnre fordítani – a legkevesbé színdarabot! Javításokkal nem értük volna el azt a nyelvi formát, mellyel most rendelkezik a szöveg, az idegen fordítás zavaróan hatott volna a legmegfelelőbb kifejezések megtalálására – ezt Ön elismert fordítóként biztosan megérti.

Hálás lennék, ha megtudhatnám, milyen jogon követelte itt Faragó, hogy az Ön neve is fordítóként jelenjek meg. Tisztában van-e Ön a dolgok tulajdonképpeni állásával? És hagyja, hogy ez az igazságtalanság, mely az Ön nevének a végleges szöveg fordítójaként való feltüntetésből áll, folytatódjék?

Tisztelettel,

Jalo Kalima

ps. Arra az esetre nézve, ha ez az ügy a nyilvánosság elé kerül, amit én nem szeretnék ugyan, de nem is tartok tőle, van egy másodpéldányom ebből a levélből. – De azt Magyarországon is tudják, hogy a darabot újra kellett

fordítani. Ugyanis egyes szavak fordítása érdekében, mint pl. a főbíró, levelezésben álltam Németh Irénnel. Valamint Weöres doktortól is megkérdeztem pár szót, mely a szótárban nem szerepelt.

Kalima úgy tekint a szövegre, mint egyedül a saját munkájára, melyet Vikár szövegétől függetlenül, önállóan hozott létre. Ezért nehezményezi, hogy Vikár kérte neve feltüntetését a darab fordítójaként a plakátokon. Emellett pedig a fordító célnyelvi kompetenciájával kapcsolatos érveket hoz a vitába: a célnyelv gyors változása és a műfaj támasztotta követelmények szerint mind anyanyelvi fordítót kívánnak. Érvelésében azt hangsúlyozza, hogy a célnyelv fejlődését egy, a célnyelvi kultúrában benne élő érzi át és tudja igazán követni. Ez különösen igaz és szükséges egy színpadi mű esetében, ahol az élőbeszéd központi szerephez jut. Ez a fajta megközelítés azért is izgalmas, mert egyértelműen célkultúra-központú. Kalima mint gyakorlott fordító pontosan érezte, hogy a forráskultúra bemutatásánál fontosabb a célolvasó – ebben az esetben néző és hallgató – idegenségérzetének áthidalása. Valójában a dráma magyar mivoltának nem a nyelvi megformáláson kell érződnie, hanem a látványvilágon (magyar, daliás katonák) és a feldozogott (történelmi) eseményen.

Jalo Kalima életrajzából azonban azt is tudjuk, hogy magyar nyelvtudása nem volt elégséges egy darab lefordításához. Mint olyan nyelvész, aki finnugor nyelvekkel is foglalkozott, rendelkezett bizonyos alapismeretekkel a magyar nyelvet illetően, de ezek főként a nyelv szerkezetére vonatkoztak. A forrásnyelvi fogalmak tisztázásában tehát mindenképpen szüksége volt segítségre. Kalima állítása szerint N. Sebestyén Irénhez és Weöres Gyulához fordult a problémás részek tisztázása érdekében.

De hogyan érvelt a másik fordító, Vikár Béla? Arról nincs tudomásom, hogy Vikár válaszolt volna Kalimának. Eddig egyetlen levelet vagy levélvázlatot sem találtam, mely neki szólna. Sőt, az egyik Larin-Kyöstinek írott levélben, melyben felkérte a címzettet a közvetítésre, kijelentette, hogy nem fog válaszolni Kalimának: „alázatosan kérem, magyarázza meg neki [Kalimának], hogy nem fogok sem a levelére, sem pedig a levelezőlapjára válaszolni”.³²

Az érvek, melyeket Vikár a maga védelmében felhoz, nem Kalimának szólnak, hanem finnországi levelezőtársain mint közvetítőkön keresztül (Vikár reményei szerint legalábbis) a nagyközönségnek. Mint ilyenek, teljességgel figyelmen kívül hagyják az anyanyelvi fordító fontosságát hangsúlyozó Kalima-érveket, nem a nyelvi kompetenciát érintő elméleti fejtegetéseken alapulnak, hanem – amint már korábban utaltam rá – saját státusára fókuszálnak. Lássuk ezeket a leveleket:

Vikár Béla → Larin-Kyösti³³

32 Vikár Béla levele Larin-Kyöstihez, 1932. október 21., a Finn Nemzeti Könyvtár Kézirattára (Kansalliskirjaston henkilöarkisto, Larin-Kyöstin kirjekokoelma Coll. 122.11.)

Részlet a levélből [eredeti szöveg:] „Pyydän nöyrästi selittämään hänelle, etten minä aio sanaakaan vastata kirjeesensä(!) ja postikorttiinsa.”

33 VIKÁR Béla levele LARIN-KYÖSTIHEZ, 1932. június 31. a Finn Nemzeti Könyvtár Kézirattára (Kansalliskirjaston henkilöarkisto, Larin-Kyöstin kirjekokoelma Coll. 122.11., kiem. tőlem, V. P. I.)

Részlet a levélből. [eredeti szöveg:] Velikulta, [...]

Lähetin pyynnön Näytelmäkirjailijain yhdistykselle asiastani Suomen Kansallisteatterin kanssa ja olen varma, että se hoitaa etujani, johon minä, Suomen hartaimpana diplomaattina täällä yli 50v.

Kedves Öcsém, [...]

Elküldtem a kérést a Színműírók Egyesületének a dolgomról a Finn Nemzeti Színházzal és biztos vagyok benne, hogy eljár az érdekemben, amiben teljes joggal bízom, mint Finnország egyik leglelkesebb diplomatája itt több mint 50 éven keresztül. Senki nem tett annyit ezen a területen a finn ügyért, mint én: újságíróként, íróként, lexikonok szerkesztőjeként és magánemberként, »Finnország barátja«. És tovább óhajtom folytatni ezt a munkát most is, amikor, Istennek hála, Finnországnak hivatalos képviselője is van itt.

Üdvözléssel,

Vikár Béla

Vikár Béla → Weöres Gyula³⁴

Kedves Öcsém,

Köszönet a kártyáért! Azonban nem vagyok megelégedve a Nemzeti Színház m[élyen].t[isztelt]. jeles igazgatójának kijelentéseivel. Ezt megírtam Larin Kyöstinek is, kérve, hogy a Színműírók Egyesületében képviselje álláspontomat és vegye vissza kéziratomat, amely mindenesetre alapul szolgált az „új fordításnak”, másképp visszaküldték volna nekem. Ha nevem alatt jött volna létre az előadás, nem ért volna erkölcsi kár is anyagi mellett! A N[emzeti].SZ[ínház]. nagy sérelmet ejtett rajtam, s ezt én, aki legtöbbet tettem itt 50 évnél hosszabb idő óta a finn-magyar együtt működés terén, korántsem érdemeltem meg.

[...]

Öszinte híve,

Vikár B.

Kalimával ellentétben tehát Vikár számára a szerzőség kérdése kulturális diplomáciai ügy: a finn-magyar kapcsolatok fenntartása és fellendítése érdekében végzett munkája kap hangsúlyos szerepet. Egy olyan személyé, aki bár a forráskultúra rendszerének tagja, mégis a célkultúra diplomatájaként tekint önmagára. Ezzel mintegy jogot formálva arra is, hogy nem anyanyelviként fordítson a célnyelvre, finnre.

täydellä oikeudella rohkenen viittaa. Ei kukaan tehnyt niin paljon työtä tällä alalla kuin minä: sanomalehtimiehenä, kirjailijana, tietosanakirjojen avustajana Suomen asioissa ja yksityisenä miehenä, „Suomen ystävää”. Ja tahdon jatkaa tätä työtäni nytkin, kun Suomi, Jumalan kiitos, on täällä jo virallisestikin edustettuna.

Terveisiä paljon! Teidän B Vikár

- 34 VIKÁR Béla levele WEÖRES Gyulához, 1932. július 7., a Finn Nemzeti Könyvtár Kézirattára (Kansalliskirjaston henkilöarkisto, Suomalais-unkarilainen kirjeenvaihto, Coll. 69., kiem. tölem, V. P. I.)

ÖSSZEFOGLALÁS

E tanulmánynak nem célja a vitában való állásfoglalás. Amint azonban azt – a vitával is foglalkozó másik tanulmányban – megállapítottam, legalábbis valószínűsíthető, hogy Kalima felhasználta Vikár szövegét.³⁵ Ezt a feltevést erősíti a már említett elsimervény is, melyet a színház Vikár számára kiállított. Azon ugyanis a *suomenluonnos* szó szerepel, melyben a *terv*, *tervezet*, *vázlat* jelentésű utótaggal *finn nyelvű vázlat*ként fordítható, vagyis egyértelműen nyersfordítás.

A kérdés tehát inkább az, hogy milyen tanulságokkal szolgál a szerzőségi vita és a benne felhozott érvek? A darab kiválasztását, amint láttuk, a téma mellett a közönség elvárásaihoz igazodó magyarsággéppnek való megfelelés indokolta, mely kimeríti a lefevere-i ideológiai manipuláció fogalmát. A magyarokkal való sorsközösségérzet kifejezésére jó választásnak tűnt a Helsinkiben tartandó finnugor kultúrkongresszus, és jól illeszkedett a finn színpadokon játszott magyar darabok sorába is.

A finn anyanyelvű fordító, Jalo Kalima egyértelműen kívülállóként került ebbe a rendszerbe: sem a kultúrkongresszus, sem pedig a finn–magyar baráti, kulturális kapcsolatokban nem játszott szerepet. Egyedül családi kapcsolata – a rendező testvére – és fordítói tapasztalata révén került kapcsolatba a darabbal. A vitában is fordítói tapasztalatait kamatoztatta, amikor a célnyelvi anyanyelvű fordító mellett érvelt.

Vikárról ugyanez nem mondható el, bár ő ekkor Magyarországon a finn irodalom elismert magyarra fordítója volt. Ő sokkal inkább megideologizált, a szövegen és a célnyelvi kompetencián kívül eső érveket sorakoztatott fel: saját központi szerepét, tekintélyét a két rendszerben. A fellelhető eszközök mindegyikét megragadta, hogy ezt a tekintélyt erősítse: hivatkozott a magyar lapokban megjelent hírre, miszerint ő a darab fordítója, a Kalevala-Társaságbeli tagságára vagy éppen a finn–magyar kapcsolatok érdekében végzett munkájára. Így hangsúlyozva központi szerepét a forrás- és a célkultúrában is.

35 Erre utal például a darabban szereplő főbíró szó és annak célnyelvi megfelelői. A Vikár-szövegben *ylituomari* szerepel, mely az igazságügyben betöltött szerepkörnek felel meg; a Kalima-szövegben pedig a *nimismies*, mely egy falu életében valamiféle vezető pozíciót betöltő egyént jelöl. A dráma főbírója inkább ez utóbira vonatkozik. A két kéziratban azt látjuk, hogy a főbíró Kalima kéziratában is először *ylituomari* volt. A végleges változat *nimismies*-verziója később kerülhetett a kéziratba, mivel mindenhol az áthúzott *ylituomari* fölött szerepel. És arról sem feledkezhetünk el, hogy a darab címét (*Feketeszáru cseresznye*) mindketten egy olyan jelzős szó szerkezettel fordították, melyben szerepel a *nainen* (= nő) szó: *Musta nainen* (Vikár) és *Tumma nainen* (Kalima). Vikár Béla kézírata a Finn Nemzeti Színház kéziratárában (Kansallisteatterin arkisto), Helsinkiben található. Jalo Kalimáé pedig a helsinki Színházmúzeum kéziratárában (Teatterimuseon arkisto).

PATTERNS, MODELS, ORIGINALITY. THE CASE OF A HUNGARIAN DRAMA AT THE FINNISH NATIONAL THEATRE

Keywords: *Béla Vikár, Sándor Hunyady, André Lefevere, manipulation, re-writing*

The study analyses the circumstances of translating into Finnish and presentation of Sándor Hunyady's *The Black Stemmed Cherry*. The subject is mainly justified by a debate over the (translator's) authorship, in which the arguments presented regarding the issue of authorship provide an answer that is exceeding the translation, as well as source and target language competences. The parties in dispute are Béla Vikár and Jalo Kalima. The Finnish translator Jalo Kalima got into this system as an outsider. He came into contact with the play only through his family relations and experiences as translator. He also used in the debate his experiences as translator, arguing in favor of a native target language speaker as translator. On the contrary, Vikár formulates ideologized arguments that are not related to the text and target language competence: his own central role and authority in the two systems.

ŞABLOANE, MODELE, ORIGINALITATE. O PIESĂ MAGHIARĂ LA TEATRUL NAȚIONAL FINLANDEZ

Cuvinte-cheie: *Béla Vikár, Sándor Hunyady, André Lefevere, manipulare, jurnalism*

Studiul tratează circumstanțele traducerii în limba finlandeză și prezentării piesei lui Sándor Hunyady, *Cireșa cu codiță neagră*. Alegerea subiectului este justificată în special de o polemică legată de autorul traducerii, cu argumente privind persoana autorului, din care rezultă răspunsuri care depășesc competențele de traducere, precum și pe cele ale limbii sursă și limbii țintă. Părțile angajate în polemică au fost Béla Vikár és Jalo Kalima. Jalo Kalima, traducătorul finlandez, a ajuns în acest sistem din afară. A intrat în contact cu piesa numai datorită legăturii de familie și a experienței sale ca traducător. De asemenea, în cadrul dezbaterii utilizează experiența de traducător, argumentând în favoarea unui traducător vorbitor nativ al limbii țintă.

În schimb, Vikár formulează argumente ideologizate, care se situează în afara textului și a competențelor legate de limba țintă: propriul rol central și autoritatea sa în cele două sisteme.